

4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

5. Про вищу освіту: Закону України від 1 липня 2014 р. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

6. Статут Міжнародного Суду ООН від 26 червня 1945 р. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010

7. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березні 1957 р. (Косолідована версія) Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b06

Маркевич Оксана Валентинівна
кандидат історичних наук, старший викладач
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Правовий статус предводителя дворянства в Російській імперії

Розвиток державного управління виходить із потреб забезпечення належного існування держави і суспільства. Для цього створюються нові, або реформуються вже існуючі владні інституції. Найяскравіше ці процеси простежуються під час розгляду історії державного управління, бо саме історична наука може вказати на передумови, еволюцію повноважень, а також уроки та значення запровадження тих чи інших органів влади для сучасного розвитку суспільства і держави. Завдання цієї розвідки полягає у висвітленні правового статусу предводителя дворянства від часу створення цієї інституції як однієї з ланок у владній структурі Російської імперії і до 60-х рр. XIX ст., коли відбулися значні державні перетворення, які торкнулися цієї посади-установи.

Зацікавлення сучасною історичною наукою статусом предводителя дворянства зумовлено її особливим становищем [1; 4]. Це була перша з російських дворянських інститутів корпоративного самоуправління. Запровадження її відповідало державним потребам: розбудови ланки, яка б з'єднувала інтереси дворянства з державними. Імператорським указом від 14 грудня 1766 р. вперше започатковувалась посада предводителя з тимчасовим статусом через необхідність організувати дворянство для виборів депутатів до Законодавчої комісії і для складання наказів. Предводителів обирали з представників привілейованого стану строком на два роки. До них висувалися майнові та вікові вимоги: власність у повіті, від якого делегувався, а також на час виборів йому мало виповнитись 30 років. Що ж до військових заслуг, чинів та титулів, то допоки влада не надавала цьому пріоритетного значення, виділяючи їх з статусом «почтенный» [6, с. 1096-1098]. Предводитель дворянства головував на дворянських виборах, в тому числі вибирав інших депутатів у комісію.

Можна стверджувати, що запровадження цієї посади виправдало очікування державної влади, бо по закінченню дворічного терміну повноваження були

продовжені, а 1771 р. вийшов указ, за яким предводители в повітах переобиралися дворянством на постійній основі [10, с. 315]. Остаточне оформлення цієї владної інституції відбулося за Катерини II в «Установах для управління губерніями» та «Жалуваній грамоті дворянству». Перший акт визначав повноваження повітових предводителів [17], а другий – завершив період становлення дворянських органів влади в губерніях та запроваджував посаду губернського предводителя дворянства [3]. Таким чином у кожному повіті встановлювалася посада предводителя, а на дворянських зібраннях губернії з числа повітових дворянство обирало двох кандидатів на посаду губернського предводителя і повідомляло про свій вибір губернатора, який остаточно затверджував одного з них на власний розсуд. Губернський предводитель перебував у 5 класі Табелі про ранги і ними ж визначалися всі переваги по вибраній посаді [13, с. 349].

Для предводителів був визначений трирічний термін каденції. Право бути обраним надавалось лише спадковим дворянам не молодше 25 років, які одержували щорічний прибуток 100 руб. Не меншого значення влада приділяла і особистим якостям, як чесність, порядність, гідність, авторитет тощо. Сучасні українські дослідники Остап Горобець, Лілія Циганенко вважають, що запровадження губернського устрою та інституту предводителів дворянства засвідчило готовність російського уряду перекласти частину повноважень на місцевий дворянський корпус [2; 18]. Як наслідок, впродовж першої половини XIX ст. вийшла ціла низка законодавчих актів, які регулювали коло повноважень предводителів дворянства, ієрархію взаємовідносин з губернською та центральною владою, а також між собою, тобто розмежування сфер впливу губернського та повітових предводителів.

Повноваження предводителів умовно можна поділити на дві категорії. До першої віднесемо виключні повноваження як представників інтересів привілейованого стану; друга – пов'язана з виконанням обов'язків по губернському урядуванні. Як захисники дворянських інтересів перед органами державної влади, предводители проводили збори і вибори, розпоряджались коштами зібрання, брали участь у складанні родовідних книг, встановлювали опіку над маєтками неповнолітніх тощо. Варто відзначити, що виконання такого завдання як проведення виборів покладалось виключно на предводителя. Губернатор не мав права навіть бути присутнім на зібраннях, він лише переглядав списки кандидатів і остаточно затверджував вибраних посадовців. Олександр I визначив «особливим обов'язком» повітових предводителів, губерній приєднаних від Польщі, належне ведення шнурових книг. Всі зміни пов'язані з купівлею-продажем маєтків, а отже збільшенням-зменшенням кількості поміщиків того чи іншого повіту мали детально і вчасно відображатись, за що той відповідав особисто [14, с. 884].

Однак набагато більше тих функцій, які виконували предводители спільно, або під керівництвом начальника губернії. Спочатку цього вимагали лише прийняття особливих заходів для запровадження карантинних зон під час поширення заразних хвороб, визначення шляхів для їх об'їзду тощо. Згодом було вказано на участь предводителів у рекрутських наборах, а також нагляд за виконанням земських повинностей. Предводители спільно з начальниками губерній та віце-губернаторами обраховували статті витрат на земські повинності, такі як утримання пошти, казарм, їх утеплення, освітлення тощо [16, с. 1012]. Торги на

виконання земських повинностей відбувалися в казенній палаті в присутності губернатора та предводителя дворянства [16, с. 1013]. Протягом ХІХ ст. губернський предводитель входив до складу найавторитетніших губернських державних організацій, зокрема губернських відділів у земських, міських, військових справах, губернського лісоохоронного комітету, губернської оцінювальної комісії тощо [18]. Коли Олександр І 1801 р. видав указ про відновлення ліквідованих Павлом І п'яти губерній, то обов'язок щодо межування земель було покладено на предводителів [2, с. 52].

Список обов'язків 16 грудня 1839 р. доповнився і участю при оцінюванні збитків завданих військами [12, с. 937]. Особливо гостро це питання стояло в губерніях Правобережної України, де постійно перебували військові внаслідок напруженої політичної ситуації, нелояльності місцевої шляхти тощо.

Згодом верховна влада взялася за оформлення взаємовідносин між губернатором та предводителями дворянства. Вперше указом від 28 липня 1797 р. наказувалась повідомляти губернатору в разі від'їзду предводителя [5, с. 662]. Додатково відзначалося, що останні мають право відлучатись у власних справах з доручених їм повітів, не потребуючи дозволу начальника губернії, а лише повідомляючи його. Остаточну крапку в цьому питанні поставив указ від 31 березня 1825 р., за яким діловодство між предводителями і губернатором проводилося за аналогією, яка існувала між Міністерством внутрішніх справ і підконтрольними йому відомствами [11, с. 53]. Покарання за неналежне виконання предводителями своїх повноважень у вигляді пені або арешту мав право призначати лише Сенат.

Окремо регулювались взаємовідносини між повітовими і губернським предводителями дворянства. Оскільки вони обиралися представниками одного стану, мали однаковий статус, то і про підпорядкування одне одному не могло бути і мови. Тож указами від 31 жовтня 1824 р. відзначалось, що губернський і повітові предводителі рівні у своєму статусі [15, с. 579]. Губернський не мав права наказувати повітовим предводителям або надсилати розпорядження, не був уповноважений вимагати звітів, рапортів, пояснень, але якщо йшлося про отримання інформації про пересування чи відомості з життя місцевого дворянства, то останні мали у короткі терміни надати всі необхідні дані.

Губернські предводителі не могли атестувати повітових, робити записи в їх формулярах, збирати скарги на них місцевого дворянства тощо [9, с. 400]. Верховна влада чітко розділила обов'язки: повітові предводителі керували справами повіту, не підпорядковувались губернському, атестувалися губернатором. Губернські предводителі очолювали дворянські опіки, контролювали хід рекрутських наборів, атестували депутатів дворянства та чиновників канцелярії дворянських депутатських зібрань. Згодом верховна влада розширила коло осіб, які могли зайняти посаду губернського предводителя. Їх обирали не лише з повітових по закінченню трирічного терміну виконання обов'язків, а також з попечителів гімназій, голів губернських палат і совісних судів [7, с. 840].

Особливістю предводительської посади було відсутність жалування, незважаючи на всю складність і відповідальність роботи. Тому обиралися лише найзаможніші представники, які і так мали засоби для існування, а єдина для них визначена винагорода – це престиж посади на противагу платній службі, її

почесність. Предводителям жалувались чини та ордени. Губернські предводителі, які прослужили два терміни затверджувались в чині статського радника, три терміни – дійсного статського радника, що відповідало військовому чину генерал-майора [18]. Більшість предводителів дворянства до їх обрання були людьми відомими, авторитетними і заможними. 25 лютого 1842 р. вийшов указ про заборону предводителям займатися відкупамі. Якщо дворянин утримував відкупи, він не міг балотуватися на означену посаду. Таким чином влада намагалася мінімізувати корупційні ризики при виконанні цієї діяльності [8, с. 143–144].

Отже, верховна влада Російської імперії наприкінці XVIII ст. взялася за державні перетворення, які пов'язувала з формуванням станового дворянського самоврядування. Було створено державну інституцію предводителя дворянства, як виразника інтересів привілейованого стану і, водночас, губернського урядовця. У повітах запроваджувалися повітові предводителі, з числа яких обирався губернський. Характер їх взаємовідносин не зводився до підпорядкування, оскільки вони обиралися одним станом, з однаковими привілеями, а наголошувалося на їх співпраці. Дещо по-іншому складалася ієрархія взаємин з губернатором. Обов'язки по забезпеченню ключових управлінських питань вони виконували спільно, але під зверхністю начальника губернії. Окремо визначались здібності, моральні якості, якими мали володіти предводителі, а щоб не допустити обіймання посади «за вигоду», вона залишалась безоплатною. З іншої сторони державна скарбниця відчутно економила, відчужуючи від державних, проблеми дворянської корпоративної організації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барвінок О. Функціонування станових інституцій дворянства Південно-Західних губерній Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Барвінок // Київські історичні студії. – 2016. – № 2. – С. 125–133.
2. Горобець О. Інститут предводителя дворянства в структурі місцевого управління першої половини XIX ст.: правовий статус та його реалізація (на матеріалах Київської губернії) / О. Горобець // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 50–58.
3. Грамота на права, вольности и преимущества благородного Российского дворянства. 1785. Апреля 21 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXII. – №16 187.
4. Казначеева Л.М. Волинське дворянське зібрання (1796–1917): функції, структура, участь у системі органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. М. Казначеева.– К., 2008. – 17 с.
5. Об отлучках предводителей дворянства от должностей их с ведома губернаторов. Именной, объявленный Сенату. 1797. Июля 28 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXIV. – №18 062.
6. Об учреждении в Москве Комиссии для сочинения проекта нового уложения, и о выборе в оную Депутатов. 1766. Декабря 14 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XVII. – №12 801.

7. О выборах губернских предводителей дворянства. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. 1837. Ноября 3 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1838. – Т. XII. – № 10 655.

8. О воспрещении предводителям дворянства быть откупщиками в своей губернии. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, опубликованное 20 Марта. 1842. Февраля 25 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1843. – Т. XVII. – № 15 335.

9. О запрещении губернским предводителям дворянства принимать жалобы от дворян друг на друга. Сенатский. 1825. Июня 28. // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXX. – № 23 128.

10. О избрании дворянских предводителей и городских голов по прошествии двух годичного строка, без особенного о том указа. Именной, данный Сенату. 1771. Сентября 25 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XIX. – №13 661.

11. О образе сношений между начальниками губерний, предводителями и маршалами. Именной, объявленный МВД предводителям дворянства. 1825. Марта 31 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXX. – №22 935 а.

12. О назначении уездных предводителей Дворянства для бытности при оценке убытков, наносимых обывателям войсками во время производимых ими маневров. 1839. Декабря 16 // ПСЗ РИ. Собрание второе. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1840. – Т. XII. – № 12 990.

13. О считании губернских предводителей дворянства в 5 классе, пока в сей должности пребывают. 1818. Июля 19 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXXV. – № 27421.

14. О порядке дворянских выборов в губерниях от Польши присоединенных. 1805. Марта 3 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXVIII. – № 21646.

15. О формах, которыми должны руководствоваться губернский и уездные предводители и маршалы дворянства в сношениях между собою. 1824. Октября 31 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. LIX. – № 30 104.

16. Предварительное положение о земских повинностях. 1805. Мая 2 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XXVIII. – № 21 737.

17. Учреждение для управления губерний Всероссийской империи. 1775. Ноября 7 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб.: тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. – Т. XX. – № 14 392. – С. 229–304.

18. Циганенко Л. Предводители дворянства південноукраїнських губерній Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / Л. Циганенко [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-3/11_tciganenko.pdf